

Gepubliceerd in *Sociologisch Magazine* 2018, 2: 24-26.

JIHADISME AAN DE AMSTEL?

Annelies Moors en Martijn de Koning

Op 16 januari 2017 kopte de NRC: ‘Zuster Aicha: cyber- jihadist én UvA-wetenschapper.’ In een artikel over onze verkennende studie *Chatting about marriage with female migrants to Syria*, verweet de auteur ons dat we jihadistische sympathieën van de junior onderzoeker niet hadden vermeld, dat wij de officiële namen van onze gesprekspartners niet kenden en dat we weigerden de chats openbaar te maken. Binnen enkele dagen werden 22 Kamervragen gesteld en besloot de UvA een reflectie-audit te laten uitvoeren. Een mooie aanleiding voor een discussie over de balans tussen vertrouwen, scepsis en verantwoordelijkheid.

De basis van veel antropologisch – en ander kwalitatief – onderzoek is een zekere mate van vertrouwen tussen de onderzoeker en de gesprekspartners. Dit wordt weleens opgevat als goedgelovigheid, maar dat is een misverstand. Antropologen lijken wellicht romantici, maar zijn eerder de sceptici onder de sociale wetenschappers. Participerende observatie gaat er juist vanuit dat wat mensen doen, niet altijd is wat ze zeggen dat ze doen en dat wat mensen ons vertellen sterk context-gebonden is. Situaties zijn nu eenmaal vluchtig en veranderlijk. Juist daarom zijn we voorzichtig in onze uitspraken en moeten we goed aangeven wat de beperkingen zijn van ons onderzoek. We claimen zelden inzicht in wat mensen nu werkelijk vinden of denken. Het gaat ons er eerder om hoe mensen zichzelf presenteren en wat ze in het dagelijks leven doen.

Omdat wij antropologen vaak langdurige vertrouwensrelaties aangaan met onze gesprekspartners, zien en horen we veel. Daardoor kunnen we inzichten verwerven die bij de toepassing van andere methodes verborgen blijven. Maar daar staat ook een verantwoordelijkheid tegenover. Juist omdat mensen ons in vertrouwen nemen, dienen we heel zorgvuldig om te gaan met de privacy van onze gesprekspartners. Een leidend principe in ons vakgebied is dan ook ‘geen schade berokkenen’ vanuit het perspectief van de zorgethiek. Daarbij is anonimiteit het uitgangspunt. De commotie over ons onderzoek - met Kamervragen over de namen van onze gesprekspartners - heeft ons vooral gesterkt in de opvatting dat bescherming van hun identiteit cruciaal is.

INZICHT IN FENOMENEN

Het anonimiseren van gesprekspartners is niet alleen in de antropologie, maar ook in andere disciplines geen uitzondering, maar veeleer gebruikelijk. Voor veel onderzoek is het helemaal niet nodig officiële namen te kennen. Het gaat er immers om patronen te ontdekken en om praktijken te begrijpen. Ook wij zijn geïnteresseerd in het onderkennen van misstanden, maar

het gaat ons om inzicht in fenomenen, niet om die aan een specifiek, identificeerbaar persoon te koppelen.

Anonimiteit is niet alleen een ethische kwestie, maar ook epistemologisch van belang. Mensen willen nu eenmaal vaak alleen uitgebreid met ons praten als we beloven hun echte naam niet te noemen. Ook als mensen nog wel bereid zijn met onderzoek mee te doen, dan loopt een gesprek toch heel anders indien er geen sprake is van vertrouwelijkheid. Dan hoort ook de onderzoeker alleen datgene wat men publiekelijk met de rest van de wereld wil delen.

INSTITUTIONEEL WANTROUWEN

Iedere onderzoeker heeft een bepaalde bias. Reflecteren op mogelijke vooringenomenheid en het ontwikkelen van een zelfkritische houding is in alle wetenschappelijke disciplines noodzakelijk. Een belangrijk onderdeel van de opleiding Antropologie is het leren reflecteren op de eigen positie in relatie tot gesprekspartners.

In ieder concreet geval zijn er natuurlijk tal van overeenkomsten en verschillen die ertoe doen. Of en wat de onderzoeker hierover in een publicatie vermeldt, is casus specifiek en hangt ook af van het publiek waar men zich op richt. In ons geval ging het echter om iets anders. De NRC bekritiseerde ons omdat we jihadistische sympathieën van de junior onderzoeker niet hadden gemeld. Dat zij die zelf ontkende, ons daar niets van was gebleken, en vooral ook dat daarvan niets zichtbaar werd in het artikel zelf, maakte niet uit. De reflectie-audit van de UvA richtte zich evenmin op de inhoud van ons werk, maar ging klakkeloos mee met dit institutionele wantrouwen (in haar conclusie spreekt de UvA overigens haar vertrouwen uit in de wetenschappelijke integriteit van de betrokken onderzoekers).

Gegrepen door het historische moment waarbij Kamervragen al snel werden gevolgd door Pieter Duisenbergs uitspraak dat hij – mede geïnspireerd door ons onderzoek – overwoog een motie in te dienen over politieke homogeniteit en zelfcensuur aan universiteiten, stelden de opdrachtgevers van de reflectie-audit de volgende vraag: ‘In hoeverre horen medeauteurs van elkaars bezigheden, belangen en (politieke) perspectieven te weten voorafgaande en gedurende het onderzoek, en in hoeverre zouden deze moeten worden vermeld in de onderzoeksrapportages, om zo transparantie over mogelijke vooringenomenheid en/of een ‘conflict of interest’ te bevorderen?’ Zo werden we geconfronteerd met een van bovenaf opgelegde vorm van publieke verantwoording (en dan ook nog door een werkgever) die de grenzen van de persoonlijke levenssfeer van onderzoekers ver overschrijdt. Vragen stellen over de politieke opvattingen van iemand met wie wij als leidinggevenden in een hiërarchische relatie staan, staat op zijn minst op gespannen voet met het grondwettelijke recht op privacy. Bovendien trivialiseert deze focus op ideeën en perspectieven het probleem van materiele belangenverstrengeling, juist op het moment dat externe financiering steeds belangrijker wordt.

Een dergelijke vorm van institutioneel wantrouwen is schadelijk voor individuele onderzoekers én voor de wetenschap. Het gaat voorbij aan het feit dat onderzoekers nu juist niet anoniem zijn en dat openheid over gevoelige kwesties zoals politieke overtuiging, religie en seksualiteit zowel de onderzoeker zelf als haar gesprekspartners kan schaden. Het veronderstelt ook dat onderzoekers een eenduidige politieke overtuiging of identiteit hebben

en dat juist die elementen het onderzoek kunnen beïnvloeden. Daarbij blijven bijvoorbeeld relevante achtergrondkenmerken of ervaringskennis uit het zicht.

ONGELIJKE BEHANDELING

Maar het belangrijkste is misschien wel dat er altijd een ongelijke verdeling is van wantrouwen. Alleen wanneer er sprake is van een niet-normatieve opvatting zal verwacht worden dat deze gemeld wordt. We zijn bijvoorbeeld nog niet tegengekomen dat onderzoekers een afkeer van de gewelddadige jihad dienen te melden. En kunnen we er wel vanuit gaan dat onderzoekers de waarheid spreken? Hoe kun je als onderzoeker bewijzen wat je echte overtuiging is of dat je juist geen uitgesproken mening hebt?

Het meest kwalijke hieraan is dat het een uitnodiging lijkt voor ongelijke behandeling. Degenen die in de samenleving al onder een vergrootglas liggen, zeg bijvoorbeeld orthodoxe moslims, kunnen zich daar veel moeilijker aan onttrekken dan anderen. En dat is precies wat er gebeurde. In ons artikel hadden we aangegeven dat de achtergrond van onze junior onderzoekster als herkenbaar moslim van belang was om een relatie van vertrouwen op te bouwen met onze gesprekspartners. De reflectie-audit maakte daar iets heel anders van. Daarin werd 'haar moslimachtergrond' een punt van discussie. 'In het artikel wordt [...] aangegeven dat de junior onderzoeker een Moslim achtergrond heeft. Het is echter niet duidelijk welke rol die achtergrond kan hebben gehad in het verzamelen en analyseren van het onderzoeksmateriaal (p. 6).' Dat we dat ook niet hadden vermeld voor de andere twee onderzoekers was blijkbaar irrelevant. En wat is het gevolg? Onderzoekers met een moslimnaam of -achtergrond willen soms geen onderzoek meer doen naar controversiële onderwerpen, omdat ze zich heel goed realiseren dat ze extra kwetsbaar zijn. Dat helpt de wetenschap natuurlijk niet verder.

PLURIFORME WETENSCHAP

Universitaire instellingen zijn geen gedachtepolitie. Maar ze kunnen wel eisen stellen aan de kwaliteit van wetenschappelijk werk. Ook wij vinden transparantie in werkwijze en methoden belangrijk. Maar ook wat dat betreft bevonden we ons in een ingewikkelde situatie. We konden wel open zijn over hoe het proces van chatten verliep, maar konden maar beperkt informatie delen over onze contextuele kennis. Dat komt omdat sociale wetenschappers geen recht hebben op bronbescherming. Juist gezien het veranderende beleid ten aanzien van Syriëgangers, werd dat in de loop van het onderzoek een steeds groter probleem. Het regelen van bescherming van sociale wetenschappers en hun bronnen lijkt ons een mooie taak voor de VSNU. Instellingen hebben immers ook een verantwoordelijkheid ten opzichte van hun werknemers. Een weinig doordachte overwaardering voor transparantie brengt zowel ethische als epistemologische problemen met zich mee. Het delen van data heeft voor veel antropologisch onderzoek weinig zin.

Veldwerkaantekeningen zijn geen ruwe, maar altijd al bewerkte data, geproduceerd samen met onze gesprekspartners. Het anonimiseren van veldwerknootities ten behoeve van openbaarmaking, zou afbreuk doen aan de waarde van het materiaal, want die zit hem nu juist in de details die mensen herkenbaar maken. Bovendien geven dergelijke aantekeningen altijd

maar een deel weer van wat we hebben opgestoken in de loop van ons onderzoek. Gebruik door anderen leidt haast onvermijdelijk tot misinterpretaties.

De roep om open science is deels ingegeven door een verlangen naar controle. Het bovenstaande is geen pleidooi tegen iedere vorm van controle, maar wel tegen een uniform model voor allen. Algemene regels (zoals pre-publicatie van hypothesen) werken wellicht voor positivistische, hypothese-toetsende, verklarende, en repliceerbare wetenschap, maar niet voor veldwetenschappen die meer explorerend, intersubjectief en interpretatief zijn. Voor antropologen zal controle een andere, meer casus-specifieke, vorm aannemen. Zo kunnen we heel goed onze claims van aanwezigheid in bepaalde ‘velden’ staven en het soort materiaal dat we hebben aan een vertrouwenspersoon laten zien, maar ‘het archief meegeven’ (zoals de reflectie- auditoren indertijd wilden) of veldwerknootities publiek delen is onethisch en wetenschappelijk contraproductief. De balans tussen vertrouwen, scepsis en verantwoordelijkheid krijgt op verschillende wijzen vorm binnen verschillende wetenschappelijke tradities. En daar hoort ruimte voor te blijven.

LITERATUUR

Chatting about marriage with female migrants to Syria. Aysha Navest, Martijn de Koning, Annelies Moors (2016) In: *Anthropology Today*, Volume 32, Issue 2, pp. 22-25.
No escape. The force of the security frame in academia and beyond. Annelies Moors (2018, ter perse) In: Nadia Fadil, Martijn de Koning and Francesco Ragazzi, eds. *Radi- calisation in Belgium and the Netherlands: Narratives of Violence and Security*. London: I.B. Tauris.

x

Deze tekst is onderdeel van Grant number: ERC Project 2013-AdG-324180
Project title: Problematizing ‘Muslim Marriages’: Ambiguities and Contestations

